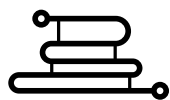

Biblioteka
JANUS

TIM press

Biblioteka
JANUS

Marli Huijer
BUDUĆNOST UMIRANJA

Naslov izvornika
De toekomst van het sterven

Copyright © 2022 Marli Huijer i Uitgeverij Pluim
Objavljeno u dogovoru s Cossee Publishers.

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-369-065-0

Marli Huijer

BUDUĆNOST UMIRANJA

S nizozemskoga prevela
Svetlana Grubić Samaržija

Zagreb, 2025.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Ova knjiga objavljena je uz potporu

Dutch Foundation for Literature

Sadržaj

1. Kuća smrtnosti	7
2. Pravokutan život	19
3. Polagano umiranje	39
4. Pravi trenutak	59
5. Ekologija, društvo i politika	75
6. Veseo pogled na budućnost	97
 Zahvale	 109
Literatura	111
O autorici	115

*Život i kad je dug, uvijek će biti kratak.
Prekratak da bi se tu moglo što dodati.*
Wisława Szymborska, „Kratak život naših predaka“

*Drugim riječima, ljudska bit – ne ljudska priroda uopće
(koja ne postoji) niti zbir vrlina i mana jedne individue, već
bit onoga tko netko jest – može nastati samo kada život odlazi,
ostavljajući za sobom tek pripovijest.*
Hannah Arendt, *Vita activa*

*Zapadni je čovjek izgubio pravo
da upravlja činom umiranja.*
Ivan Illich, *Medicinska Nemeza*

1.

Kuća smrtnosti

Bojim se smrti, ali vječni život – to je zaista jako dugo!
Simone de Beauvoir, *Svi su ljudi smrtni*

„Sto dvadeset šest godina je minimum“, u amsterdamskom debatnom centru Pakhuis de Zwijger dvadesetšestogodišnja transhumanistkinja odgovara na pitanje koliko dugo želi živjeti. Uobičajeni životni vijek njoj je prekratak. Sedamdeset ili osamdeset godina prođe začas! U njezinoj obitelji žive dulje od sto godina, pa i ona računa na to. No ona želi još dulje, stoljećima dulje. I po mogućnosti da joj se godine dodaju u sredini životnog vijeka, kako bi što dulje mogla uživati u svom najproduktivnijem razdoblju. Dodatne godine starosti, bolesti i nemoći nisu poželjne.

S kolegom filozofom i liječnikom sjedim za stolom kao gošća i prisustvujem razgovoru. Mi smo stari. Ali svejedno pozorno slušamo tu transhumanistkinju koja govori o mišu kojemu je nakon ubrizgavanja sredstva protiv starenja ponovno narasla dlaka i koji je prštao od energije: „Tomu stremimo ja i moji ljudi.“ Ona je sasvim uvjerena u to da će biomedicinska istraživanja o starenju naći rješenje za Alzheimerovu i Parkinsonovu bolest te za druge degenerativne poremećaje. Ljudi će živjeti dulje, i to dobrog zdravlja.

Entuzijastične riječi transhumanistkinje zvuče mi poznato. Krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća isto to su obećavali biomedicinski znanstvenici koji su uspjeli u tome da međunarodni Projekt ljudskog genoma bude financiran javnim novcem. Do 2020. godine na svijetu više neće biti Alzheimerove i Parkinsonove bolesti, kao ni shizofrenije. Novac im se samo slijevao, a ljudski genom bio je dešifriran. Obećanja se nisu ostvarila.

Priče o budućnosti bez bolesti, i to ponajprije bez degenerativnih bolesti, dugo su dobro prolazile. I donosile puno novca. Tko ne bi htio dug i sretan život svima? Ne postoje pokreti protiv besmrtnosti, za bolest i smrt. Malo tko protivi se vječnom životu na zemlji.

Tisućama godina besmrtnost je bila namijenjena samo bogovima. Obični smrtnici nisu imali izbora nego pomiriti se s tim da je njihov boravak među ljudima privremen. Oni su nastajali i nestajali. Svako novorođenče na kraju se pretvorilo u leš. Za smrtnike nije postojalo vječno „bivstvo“ kao za bogove. Dosjetili su se „onoga svijeta“ – Hada, nirvane, raja, pakla – ali to nije donijelo besmrtnost u običan, ljudski svijet. Ljudi su napuštali život i to su morali prihvatiti. Jazom između bogova i ljudi stvoren je tragičan horizont unutar kojega su smrtnici oblikovali svoje postojanje. Nitko se nije odvažio proturječiti sudu „Svi su ljudi smrtni“ koji je donio Aristotel. Silogizam kojim je u tri koraka dokazao da je Sokrat – koji je bio čovjek – smrtnan, bio je čvrst kao kamena kuća.

Suvremeni stručnjaci za starenje i transhumanisti žele srušiti tu kuću smrtnosti. Ljudi bi trebali živjeti barem sto dvadeset godina, a po mogućnosti ne bi uopće trebali umrijeti. Ta težnja nije ništa novo. Još od sedamnaestog stoljeća liječnici i vlade trude se omogućiti građanima

što dulji i zdraviji život. Zbog kanalizacije, higijenskih mjera, boljih uvjeta stanovanja, prosperiteta i kvalitetnog obrazovanja u proteklih sto pedeset godina, prosječni očekivani životni vijek drastično se povećao. Od sredine dvadesetog stoljeća tomu su se pridružile i medicinske intervencije koje su smrtonosne bolesti poput raka, kardiovaskularnih bolesti i side pretvorile u kronične bolesti. Očekivani životni vijek nastavio je rasti, ali ne tako drastično. S ni pedeset godina 1850., životni vijek porastao je na oko sedamdeset godina 1950., te na osamdeset godina u ovom trenutku. Godine 2050. očekuje se da će porasti na osamdeset šest.¹ Do tada će biti dva do tri puta više starijih od osamdeset godina nego sad.²

Kako taj dulji očekivani životni vijek po rođenju utječe na naš odnos prema umiranju? Sad kad je više bolesti koje su nekoć prilično brzo završavale smrtnim ishodom postalo kronično, teže je predvidjeti koliko je života još nekome ostalo. Pacijent koji sa srčanim udarom stigne u bolnicu više neće čuti – kao što se događalo još 1960-ih – da ima sreće ako ne umre u roku od četrdeset osam sati. Prognoze za srčani udar mnogo su optimističnije nego u to doba. Razgovori o tome da nešto može poći po zlu tako su utihnuli. Smrt je nešto što dolazi poslije. Ako do toga uopće dođe.

Zbog vjerovanja u uvijek dobar ishod, nije lako pomiriti se s tim da će na kraju zaista biti gotovo. Stalno se nadamo odgodi. Negdje će se – premda se to čini toliko dalekim – sigurno naći neki liječnik koji će pružiti slamku

1 <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85091NED/table?search Keywords=prognose%20levensverwachting>.

2 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/15/in-2050-zijn-er-tweetot-driekeer-zoveel-80-plussers-als-nu>.

spasa, čak i ako nema dokaza da će ona zaista biti spasosna. Onaj koji se veže za život potražiti će tu slamku spasa i boriti se do smrti. Tako se umiranje izjednačilo s odustajanjem od borbe protiv smrti. Priznavanje da nismo bogovi i da je ljudski život prolazan postalo je znak slabosti.

Ali nije tako lako držati smrt na distanci. Odjednom se krajem 2019. pojavio koronavirus, koji je poharao sve oko sebe i odnio mnoge živote. Televizijske snimke beskrajskih nizova lijesova urezale su se u pamćenje. To ne može biti istina! Spoznaja da se devedeset posto smrtnih slučajeva odnosilo na ljude starije od sedamdeset godina nije bila umirujuća. Pa nisu li nam obećali da ćemo doživjeti najmanje osamdeset godina? Ako želiš biti važan, onda moraš doživjeti više od sto godina, imati sto plus, zar ne?

Uspješno djelovanje antibiotika, cjepiva i antivirusnih sredstava može stvoriti dojam da je smrt uzrokovana zaraznim bolestima iza nas. To je uvjerenje poljuljano epidemijom side, koja je započela krajem sedamdesetih. Bilo je strašno gledati kako mladi ljudi umiru od tada još nepoznatog virusa. Ali nakon što je koktelom lijekova sida pretvorena u kroničnu bolest, ponovno se uvriježilo mišljenje da ljudi ne bi trebali umirati zbog zaraznih bolesti.

Brzo ćemo prebroditi šok uzrokovan epidemijom COVID-a 19. Strah da će nas pokositi neki virus bit će zamijenjen obnovljenim vjerovanjem u medicinsku znanost, koja – kako se čini – ima lijek za svaku bolest od koje možemo umrijeti. Očekivani životni vijek i dalje će se produljivati. Zasad ćemo u prosjeku biti sve stariji.³

³ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/50/prognose-bevolkingsgroei-trekt-weer-aan>. Pristupljeno 31. ožujka 2022.

Nikad dosta

No taj produljeni životni vijek ne čini nas zadovoljnim. Naprotiv. Želja za duljim životom sve je jača što dulje živimo. Prije manje od sto godina umiranje u dobi od sedamdeset godina doživljavalo se kao smrt u dubokoj starosti. Sad to smatramo „preuranjenom smrću“ i to nas čini nezadovoljnim. Uz trenutni očekivani životni vijek ne bi se moglo podnijeti da vlade ne poduzimaju sve što je u njihovoj moći kako bi živote osoba starijih od sedamdeset godina zaštitile od COVID-a 19. Nepodnošljiva je i sama pomisao da bi se očekivani životni vijek u ovom stoljeću mogao skratiti. Uvjerenje da će se on samo produljivati toliko je snažno da građani smatraju da imaju pravo na dug život te stoga od vlade i medicine zahtijevaju da im to zajamče. Nemoguće je biti zadovoljan kraćim životnim vijekom, smije biti samo dulji.

Paradoks da želimo živjeti dulje što dulje živimo, podsjeća na paradoks koji se pojavljuje u istraživanjima o našem odnosu prema vremenu: što više vremena dobijemo, to imamo jači osjećaj da nemamo vremena. Sociolog Hartmut Rosa ovako je sažeo taj paradoks: „Nemamo vremena, iako ga dobivamo u izobilju.“⁴ U *Beschleunigung*, njegovoj studiji o ubrzanju, Rosa pokazuje da tempo proizvodnje, komunikacije i transporta nikad nije bio tako brz kao u ovo doba. No mi se svejedno više nego prije žalimo koliko smo u gužvi. Ovaj paradoks objašnjava se time da svako rastezanje vremena – bilo u širinu ili duljinu – budi želju za još više vremena. Kad se nešto pretvori u više, može postati još više. Umjesto da jednom u tri tjedna primimo *jedno* pismo, želimo svaki dan primiti

4 Rosa 2005., 11.

više pisama – *e-mailova*. Umjesto da budemo zadovoljni životnom dobi od šezdeset do osamdeset godina, sad želimo doseći dob od osamdeset do stotinu godina. Kao da nam nikad nije dosta te zbog mogućnosti produljenja vremena stalno želimo više. Nikad ne dostižemo točku zasićenja. Tek kad se izgaranjem na poslu ili virusom zaustavi vrijeme, imamo osjećaj da se rastezanje vremena može ograničiti.

Ta neutaživa želja za još više vremena tjera nas da zaboravimo tragičnu ontologiju ne-božanskog postojanja. Ljudski bitak (*onto-*) sasvim je smrtnan, mi to znamo (*logija*), ali tu tragičnu spoznaju pokušavamo držati podalje od sebe. Zašto da se zamaramo umiranjem ako smo na putu prema besmrtnosti?

Zbog tog zanemarivanja smrti, kuća smrtnosti sve više propada. Ta je kuća svijet nastanjen ljudima i drugim organizmima, i u njoj se nove generacije stalno rađaju i stalno umiru. Ljudi u njoj mogu nastati i iz nje nestati, a da svijet sa svojim planinama, rijekama, građevinama, povijesti, kulturama i jezicima ne propadne. Tu je kuću potrebno održavati, smrtnost zahtijeva pažnju, ali nas to sve manje zanima.

Stručnjak za gerijatrijsku skrb pričao mi je kako osamdesetogodišnjaci u njegovu domu za starije uopće ne razmišljaju o smrti: „Drže je na distanci, žive u trenutku, misleći kako će vidjeti što će biti kad se to dogodi.“ No u domu u kojem radi vidi i drugu stranu tog životnog mota: osoba starija od osamdeset godina nesprijetna završi u bolnici i nakon toga u domu za starije i nemoćne te očekuje da joj zdravstveni radnik popravi stari život i da sve od sebe da je što dulje održi na životu. Pacijent i njegovi bližnji bune se kad se ispostavi da to medicinski

stopu smrtnosti u Nizozemskoj.⁴ To znači da se odmah može uočiti prekomjerna smrtnost, odnosno bilo koja iznenadna ili neočekivana smrtnost uslijed hladnog ili toplinskog vala ili uslijed izbijanja zaraznih bolesti. Pri prvim uznemirujućim znakovima obavještava se vlada koja tada može poduzeti preventivne mjere koje će umanjiti rizik ili ukloniti ga.

Da to ne uspijeva uvijek, pokazalo se tijekom izbijanja epidemije COVID-a 19 koji je u Nizozemskoj odnio desetke tisuća života. Veliku većinu smrtnih slučajeva činili su stariji od osamdeset, ali da nisu oboljeli od COVID-a, procjenjuje se da bi živjeli oko pet godina dulje. U današnje vrijeme takva neočekivana smrt zbog zarazne bolesti je nepodnošljiva. Možemo prihvatiti kad neka osoba starija od sedamdeset godina nakon duge i teške bolesti pronade mir u smrti, ali druga je stvar kad netko relativno zdrav iznenada umre. To je jasno i iz priča bližnjih o onima koji su preminuli od COVID-a. U knjizi *50 manieren om afscheid te nemen* (50 načina za oproštaj) novinarkе Barbare van Beukering, udovica sedamdesetjednogodišnjeg izdavača koji je do tada bio zdrav kaže sljedeće: „Strašno mi je što je na taj način lišen života. Samo tako, zbog neke čudne ‘beštije’ koja je slučajno došla ovamo. Izgradio je sve ovo i onda je to samo tako morao napustiti. A da ništa nije mogao reći, da ništa nije mogao dovršiti. To je nepodnošljivo.“⁵

Tu će reakciju svatko prepoznati i razumjeti. No nepodnošljivost iznenadne smrti suočava nas s dilemom. Ako nam je iznenadna smrt zdravih osoba u sedamdesetima ili osamdesetima neprihvatljiva, zar to onda uskoro

4 <https://www.rivm.nl/monitoring-sterftecijfers-nederland>.

5 Van Beukering 2021., 163–164.

neće vrijediti i za zdrave osobe starije od sto godina? Možda nam je ipak prihvatljivije razdoblje bolesti i nemoći kao priprema za smrt, a ne brz kraj za koji se nismo stigli pripremiti?

Ima li postupno umiranje veću vrijednost od iznenadnog nestanka s lica zemlje? Ako je zaista tako, onda si ne možemo dopustiti da tu posljednju fazu manje zdravih godina odbacimo kao „beznačajnu“. Naime, iz toga proizlazi opasnost da ćemo i ljude koji postupno umiru odbaciti kao „beznačajne“. Ili da ćemo smatrati besmislenim brinuti se za njih. To je jednako nepodnošljivo.

Očito imamo potrebu dati smisao godinama bolesti, nemoći, propadanja i na kraju umiranju. Patnja ili umiranje sami po sebi nemaju smisao ili značenje – mi kao živa i verbalna bića trebamo im dodijeliti smisao.

Koji bi to smisao mogao biti? U potrazi za odgovorima osvrnut ću se na najčešće oblike umiranja u Nizozemskoj: od raka, kardiovaskularnih bolesti i demencije.⁶

Rak

Na svakih deset ljudi koji će preminuti u sljedećih trideset godina, dvoje (ili troje) umrijet će od raka. Procjenjuje se

⁶ Od 168 678 osoba koje su 2020. godine umrle u Nizozemskoj, 47 089 (28 %) umrlo ih je od raka i dobroćudnih tumora, 36 622 (22 %) od kardiovaskularnih bolesti i 20 045 (12 %) od psihičkih poremećaja i bolesti živčanog sustava, između ostalih demencije i Alzheimerove bolesti. Osim toga, te su godine 20 173 osobe (12 %) umrle od COVID-a 19, što uglavnom čini prekomjernu smrtnost u odnosu na prethodne godine (<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7233/table>, https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7052_95/table?fromstatweb, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2022/ontwikkelingen-in-sterfte-in-2020-en-2021?onepage=true>, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/doodsoorzaken-2000-2020?onepage=true> [pristupljeno 31. ožujka 2022.]).

da će do 2050. u Nizozemskoj godišnje biti pedeset do šezdeset tisuća smrtnih slučajeva zbog raka. Kako izgleda kad netko boluje i umire od raka? Koji bismo smisao mogli tome dati?

U dvadesetom stoljeću rak je bio zastrašujuća bolest čije se ime nije ni izgovaralo – ljudi su govorili o onome na „r“. Mnogim pacijentima nije ni bilo rečeno da imaju rak te im nije bilo jasno zašto im je tako loše.

Jedan takav primjer opisuju Simone de Beauvoir u knjizi *Une mort très douce* (Vrlo blaga smrt) iz 1964., u kojoj piše o samrtni svoje gotovo osamdesetogodišnje majke. Ona nakon pada završava u bolnici, gdje se ispostavi da ima zloćudni tumor koji opstruira tanko crijevo. Liječnik to priopćava kćerima, ali ne i majci. Ona misli da ima upalu potrbušnice.

Majka obavlja pretragu za pretragom, reanimiraju je, a zatim i operiraju abdomen. De Beauvoir svjedoči njezinu pretvaranju u „živog mrtvaca“. Majčino lice je ispijeno i oronulo, a oči ogromne. Ima noćne more, a po danu ili spava ili je tjeskobna. Rana na abdomenu loše zarasta, kao da majka živa trune. Rane od ležanja strašno je bole, pa za njih dobiva morfij i valij. S vremena na vrijeme ima i boljih trenutaka.

Kako vrijeme prolazi, De Beauvoir sve teže prihvaća tu situaciju: „Ništa nije moglo opravdati ove trenutke besmislenog mučenja.“⁷ Ona i njezina sestra žude za trenutkom smrti, ali ga se i boje. Njezina prijašnja namjera da neće tek pasivno promatrati dugačak i bolan proces umiranja bliske osobe popušta pod pritiskom moralnih zakona da se ljudima ne smiju oduzimati godine života.

⁷ De Beauvoir 1986., 102.

U borbi za osoblje, skrb za starije ne stoji baš najbolje. U drugim sektorima ljudi često zarađuju više, imaju više prostora za napredovanje i posao im je u društvu cjenjeniji. Kod studentica sestrinstva, intenzivna njega već sad je popularnija od palijativne skrbi.¹¹

No poruka o tome da je premalo sredstava, osoblja i naposljetku potpore da se sve većoj skupini starijih ponudi zdravstvena i palijativna skrb jedva prodire u društvenu svijest. U izvješću *Izabiranje održive zdravstvene skrbi* Znanstvenog vijeća za vladinu politiku (2021.) detaljno se raspravlja o elementima koji trenutnu razinu skrbi čine neodrživom.

Do sada su politika i društvo gurali glavu u pijesak kad je u pitanju održivost palijativne skrbi. Misle kako sigurno neće biti tako loše, a kad potreba bude najveća, zacijelo će se pronaći neko tehnološko rješenje za visoku potražnju za skrbi. A ako se ne pronađe, onda ćemo to riješiti angažiranjem stranih njegovatelja.

U svom nedavnom izvješću, Znanstveno vijeće za vladinu politiku pokazuje da ni jedno od ta dva rješenja nije dovoljno. Tehnološki razvoj do sada je uzrokovao porast troškova zdravstvene skrbi, a ne njihovo smanjenje. Osim toga, skrb starijih uglavnom ovisi o ljudskom radu: „Još uvijek je mnogo potrebnija utjeha nego tehnologija“, primjećuje Bert Keizer.¹² Ni zapošljavanje migranata ne može riješiti pomanjkanje zdravstvenih radnika, zato što je potencijal stranih radnika koji ovdje žele i mogu raditi kao njegovatelji ograničen. U mnogim je zemljama dopuštanje

11 <https://www.nursing.nl/magazine-artikelen/1-op-de-5-verpleegkundigen-die-willen-specialiseren-denkt-aan-ic/>; <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2139646-studenten-verpleegkunde-werken-liever-niet-in-verpleeghuis>.

12 Keizer 2013., 140.

imigracija osjetljivo pitanje, a osim toga, migracija je uglavnom privremeno rješenje, jer će i migranti koji ovdje ostanu kasnije također ostarjeti te će i sami trebati pomoć.¹³

Problem starenja stanovništva u mnogočemu podsjeća na stav prema globalnom zagrijavanju. I u tom se slučaju umanjuje ozbiljnost situacije kako bi se opravdalo nepoduzimanje drastičnih mjera.

Nedostatak takvog stava leži u tome što izostaje rasprava o načinu na koji društvo i politika doživljavaju starost, patnju i smrt te što se može učiniti kako bismo poboljšali tu životnu fazu.¹⁴ Stariji su društveno izolirani jer se velika većina stanovništva drži podalje od propadanja, patnje i umiranja.

Onaj tko ne zna cijeniti propadanje i umiranje i tko sklanja pogled pred tim ili to potpuno zanemaruje, također ne cijeni ni ljude koji su stari, koji pate ili umiru. Posljedica te društvene devalvacije jest da stariji ljudi s godinama postaju sve usamljeniji: u Nizozemskoj je više od polovice osoba između sedamdeset pet i osamdeset pet godina usamljeno. Od onih starijih od osamdeset pet čak je dvije trećine usamljeno. Pritom su najusamljenije stare žene, vjerojatno zato što često nadžive (muškog) partnera.¹⁵

13 WRR 2021., 239–243. Pogledajte i: <https://www.socialelvraagstukken.nl/arbeidsmigratie-is-onvoldoende-voor-balans-tussen-beroepsbevolking-en-zorgvraag/>.

14 I savjetodavno izvješće koje je nedavno objavilo Vijeće za javno zdravlje i socijalnu politiku, *Smrtnici. Bolji odnos prema smrti*, govori o našem problematičnom suživotu sa smrću. Polazeći od toga, izvješće predlaže kako da se društvo bolje izrazi o smrti i žalovanju, kako da ih poboljša i riješi to pitanje (Vijeće za javno zdravlje i socijalnu politiku 2022.).

15 <https://www.volksgezondheidenzorg.info/onderwerp/eenzaamheid/cijfers-context/huidige-situatie#node-eenzaamheid-naar-leeftijd>.

Zbog te društvene devalvacije propadanja i umiranja, stariji su ljudi još skloniji tomu da se postave kao autonomni, usamljeni pojedinci koji mogu živjeti neovisno o drugima i kojima je važan samo vlastiti interes. U političkom smislu, takav jednosmjernan stav može dovesti do polarizacije između starih i mladih. Starije stanovništvo, koje će uskoro činiti četvrtinu društva, može biti sklono tomu da u prvi plan stavi vlastite interese te da zahtijeva da njihova skrb bude na željenoj razini, kao što je mnogima od njih u godinama epidemije bilo sasvim prirodno da se njihov interes da je prežive stavlja iznad interesa mladih. To nipošto ne vrijedi za sve starije ljude; mnogi djedovi i bake zagovarali su mišljenje da se treba voditi više računa o mladima.

Što se pak tiče mladih – koje društvo uči da starost, patnja i umiranje nemaju nikakav smisao ni nikakvu vrijednost – oni će dati prednost svojim interesima. Šansa da će se oni osjećati odgovornima za propadanje i smrtnost sve veće skupine starijih i da će načinom života i rada voditi računa o tome, tim će sukobom interesa prije postati manja nego veća.

Jedino što još može pomoći jest suočavanje s granicama ljudskog života, kako u društvu tako i u politici, i mudro postupanje po tom pitanju. Kuću smrtnosti potrebno je ponovno cijiniti i obnoviti. O tome više u sljedećem poglavlju.

Politika

Sad kad je gotovo četvrtina glasačkog tijela starija od šezdeset pet godina – a taj će postotak i dalje rasti¹⁶ – političari će u svojim stajalištima i donošenju odluka morati više računa

16 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/08/bijna-een-kwartstengerechtigden-65-jaar-of-ouder>; <https://publ.nidi.nl/output/2021/nidi-cbs-2021-bevolking-2050-in-beeld.pdf>.

voditi o željama i interesima najstarijeg dijela stanovništva. Kad političari i političke stranke to tumače tako da je dug i zdrav život najveća ljudska vrijednost te zbog toga slijede Foucaultov biopolitički put, rade to nauštrb drugih dimenzija koje životu daju smisao, kao što su društvene, emocionalne, kulturne, religiozne i političke vrijednosti.

U knjizi *O ljudima i leminzima* talijanski filozof Giorgio Agamben tvrdi da je ta biopolitika navela političare da tijekom epidemije COVID-a 19 po svaku cijenu žele spasiti biološki život. Bilo im je jedino stalo do očuvanja onoga što on naziva „golim životom“: „Ljudi su se toliko naviknuli na život u stanju trajne krize i trajne hitnosti da se ne čini da su primijetili kako je njihov život sveden na čisto biološko stanje i kako je izgubio ne samo svako društveno i političko obilježje nego i ono ljudsko i emocionalno.“¹⁷

Zbog njegova osebnog jezika, u kojemu koristi izraze kao što je Velika Preobrazba, katkad je teško Agambena shvatiti ozbiljno. Ipak, učinit ću to jer dobro razumijevanje posljedica biopolitičkog pristupa pomaže pri sagledavanju kako može biti i drukčije, kako u odnosu prema patnji i umiranju u obzir možemo uzeti i ekološke, društvene i političke vrijednosti.

U vezi s epidemijom COVID-a 19, Agamben pokazuje kako politika u kojoj je na prvom mjestu biološko preživljavanje zanemaruje društvenu, emocionalnu i političku vrijednost života. Snažna preporuka vlada da se drži razmak narušila je društvene strukture, koje su ionako zbog individualizacije već dulje vremena bile pod pritiskom. Smisleni odnosi, koji se očituju gledanjem u lice i srdačnim dodirima punim ljubavi među članovima obitelji,

¹⁷ Agamben 2023., 18.

prijateljima ili poznanicima, temelj su društva i politike. No upravo su afektivne dimenzije ljudskog postojanja bile zabranjene zbog preživljavanja: „Goli život – i strah da ga se izgubi – nije nešto što ujedinjava ljude nego ih zasljepljuje i razdvaja.“¹⁸

Države i političari koji su se tijekom epidemije prvenstveno usredotočili na očuvanje golog života nisu narušili samo funkcioniranje društvenog života, nego i onog javnog: otvorena i javna komunikacija među građanima postala je nemoguća. Bez te komunikacije uživo, građani ne mogu politički govoriti ni djelovati, smatra Agamben, nadovezujući se na Hannu Arendt. U tom su slučaju prepušteni „moćima koje vladaju svijetom“. Ta ograničenja slobode koja su vlade nametnule građanima i ozakonile donošenjem hitnih zakona, Agamben vidi kao znak da se razdoblje građanskih demokracija bliži kraju. On govori o „Velikoj Preobrazbi“, koju vladajuće sile žele nametnuti, u kojoj „preobrazba kojoj mi svjedočimo djeluje putem uspostave najobičnijeg zdravstvenog terora i neke vrste religije zdravlja“. „Pravo na zdravlje“ koje svi građani imaju u građanskoj demokraciji, u Velikoj Preobrazbi prelazi u „pravno-religioznu obavezu koja se mora ispuniti pod svaku cijenu“ (pri čemu se ovo religiozno odnosi na ono što naziva „religijom zdravlja“):

Ako zdravlje postane predmetom državne politike pretvorene u biopolitiku, tada ono prestaje biti nešto što se tiče prije svega slobodnog izbora svakog pojedinca i postaje obaveza koju treba ispuniti pod svaku cijenu, nevažno koliko visoku.¹⁹

18 Ibid. 17.

19 Ibid. 78.

Literatura

- Agamben, Giorgio, 2021., *O ljudima i leminzima. Misli o politici, demokraciji i pandemiji*, prev. Hana Klak Ustolin, Zagreb: TIM press.
- Alkemade, Floris, 2020., *De toekomst van Nederland. De kunst van richting te veranderen*, Bussum: Naklada Thoth.
- Ancona, Hedy d', 2021., *Vrolijk verval*, Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Arendt, Hannah, 1991., *Vita activa*, prev. Višnja Flego i Mirjana Paić-Jurinić, Zagreb: August Cesarec.
- Baert, Barbara, 2018., „Pravi trenutak. Simpozij o kairoskim energijama. Uvodni govor Barbare Baert.“, Bruxelles, 18. i 19. listopada, <https://www.francquifoundation.be/new-page-4/internationale-symposia/>.
- Beauvoir, Simone de, 1986., *Een zachte dood*, prijevod na nizozemski: Greetje van den Bergh, Weesp: Agathon.
- Beauvoir, Simone de, 1989., *Alle mensen zijn sterfelijk*, prijevod na nizozemski: Greetje van den Bergh, Weesp: Agathon.
- Beukering, Barbara van, 2021., *50 manieren om afscheid te nemen*, Amsterdam: Unieboek.
- Beukers, Gijs, 2021., „Clairy Polak: kad bi se ispostavilo da imam Alzheimer, odmah bih si okončala život“, *De Volkskrant*, 1. srpnja.
- Bloom, David E., Canning, David, 2007., „Commentary: The Preston Curve 30 years on: still sparking fires.“ *International Journal of Epidemiology* 36: 498-499.
- Brands, Wim, u razgovoru s Reneom Gudéom, „Umiranje je vrlo jednostavno. Svatko to može“, Leusden: ISVW Uitgevers, 2014.
- Elias, Norbert, 1984., *De eenzaamheid van stervenden in onze tijd*, prijevod na nizozemski G. van Benthem van den Bergh, Amsterdam: Meulenhoff.
- Elias, Norbert, 1996., *O procesu civilizacije*, prev. Silvija Bosnar, Zagreb: Antibarbarus.
- Emanuel, Ezekiel J., 2014., „Why I hope to die at 75. An argument that society and families – and you – will be better off if nature takes its course swiftly and promptly“, *The Atlantic*, listopad.
- Epiktet, 2011., *Verzameld werk*, prijevod na nizozemski Gerard Boter i Rob Brouwer, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Epikur, 2020., *Brief over het geluk*, prijevod na nizozemski Keimpe Algra, Groningen: Historische uitgeverij.

- Foucault, Michel, 2017., *Hermeneutika subjekta. Predavanja na Collège de France 1981. – 1982.*, prev. Zlatko Wurzberg, Zagreb: Sandorf&Mizantrop.
- Foucault, Michel, 1994., *Znanje i moć*, prev. Rade Kalanj, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Han, Byung-Chul, 2021., *The Palliative Society*, prijevod na engleski Daniel Steuer, Cambridge UK: Polity Press.
- Hermesen, Joke, 2014., *Kairos. Een nieuwe bevoegenheid*, Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Heijmans, Toine, 2021., *Zuurstofschuld*, Amsterdam/Antwerpen: Pluim.
- Holmes, Oliver Wendell, „The Deacon's Masterpiece“, <https://www.blueridgejournal.com/poems/owhdeacon.htm>.
- Huijjer, Marli, 1996., *De kunst gewoon te leven. Aids en de bestaansethiek van Michel Foucault*, Amsterdam: Boom.
- Huijjer, Marli, 2000., „Personal values and cancer treatment refusal“, *Journal of Medical Ethics* 26: 358-362.
- Huijjer, Marli, 2017a, „Hoe definieer je kwaliteit van leven?“, u: *Hoe zwaar is licht: Meer dan 100 dringende vragen aan de wetenschap*, Amsterdam: Balans, str. 149–151.
- Huijjer, Marli, 2017b, „Medisch maatschappelijke verantwoordelijkheid in een tijd van precisiegeneeskunde“, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 161(51/52): 87–89.
- Huijjer, Marli, 2020., „(Samen)leven met corona: Wees lief voor jongeren“, blog, Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (Vijeće za javno zdravlje i socijalnu politiku), 8. listopada.
- Huijjer, Marli, 2021., „Solidarity and COVID-19. A Foucauldian analysis“, *Netherlands Journal of Legal Philosophy* 50(2): 120–128.
- Illich, Ivan, 2010., *Medicinska Nemeza. Eksproprijacija zdravlja*, prev. Jagoda Milinković, Zagreb: Litteris.
- Jonkers, Roelof, Anne-Mei The, Liz Cramer, 2015., *Het beste medicijn. Sociale benadering dementie*, presentacija 24. rujna, https://dementieweb.nl/assets/2017/12/SBD-boekje_lr-DEF.pdf.
- Keizer, Bert, 2013., *Tumult bij de uitgang. Lijden, lachen en denken rond het graf*, Rotterdam: Lemniscaat.
- Keizer, Bert, 2018., *Voltooid. Nieuw licht op een zelfgekozen dood*, Amsterdam: AmboAnthos.
- Knecht, Sicco de, 2020., „Marli Huijjer: Moramo prihvatiti da je rizik od smrti dio života“, ScienceGuide.nl, 21. ožujka.
- Knecht, Sicco de, 2020., „Marli Huijjer: Lockdown nas je taknuo na veoma osobnoj razini“, ScienceGuide.nl, 19. kolovoza.

- Koelewijn, Jannetje, „Filozofkinja Marli Huijer: Nitko nema pravo živjeti što je dulje moguće“, *NRC Handelsblad*, 15. siječnja.
- Koelewijn, Jannetje, „Marli Huijer: Ništa nije tako neočekivano kao korona. Ali to ne želimo“, *NRC Handelsblad*, 23. prosinca.
- Krznaric, Roman, 2020., *The Good Ancestor. A Radical Prescription for Long-Term Thinking*, New York: The Experiment.
- Lakmaker, Tobi, 2021., *De geschiedenis van mijn seksualiteit*, Amsterdam: Das Mag.
- Lange, Remke de, 2021., „Za dijetu još nisu čuli. Heddy Honigmann prikazuje stogodišnjake na simpatičan način“, *Trouw*, 10. lipnja.
- Lanoye, Tom, 2017., *Sprakeloos*, Amsterdam: Prometheus.
- Latour, Bruno, 2017., *Oog in oog met Gaia. Acht lezingen over het Nieuwe Klimaatregime*, prijevod na nizozemski Rokus Hofstede i Katrien Vandenbergh, Amsterdam: Octavo.
- Levinas, Emmanuel, 1988., „Useless suffering“, prijevod Richard Cohen, u: Robert Bernasconi i David Wood (ur.), *The Provocation of Levinas. Rethinking the Other*, London/New York: Routledge.
- MacTaggart, John Ellis, 1908., „The Unreality of Time“, *Mind. A Quarterly Review of Psychology and Philosophy* 17/68: 457–474.
- Maier, Andrea B., 2017., *Eeuwig houdbaar. De ongekende toekomst van ons lichaam*, Amsterdam: Prometheus.
- Margalit, Avishai, 2002., *The Ethics of Memory*, Cambridge MA/London: Harvard University Press.
- Montaigne, Michel de, 1996., *De sporen van het vuur. Essay over liefde en wellust*, prijevod na nizozemski Hans van Pinxteren, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Möring, Marcel. *Lijdenslust*, Stichting Maand van de Filosofie, 2006.
- NIDI, 2021., „Stanovništvo 2050. u fokusu: obrazovanje, rad, zdravstvena skrb i stanovanje. Završni izvještaj 'Istraživanje stanovništva 2050.'“ <https://publ.nidi.nl/output/2021/nidi-cbs-2021-bevolking-2050-in-beeld.pdf>.
- Nietzsche, Friedrich, 1988., *Morgenröte*. Kritische Studienausgabe (KSA) 3. Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Berlin/New York: De Gruyter.
- Nietzsche, Friedrich, 2022., *Tako je govorio Zaratustra*, prev. Mario Kojić, Koprivnica: Šareni dućan.
- Nietzsche, Friedrich, 2002., *S onu stranu dobra i zla*, prev. Dubravka Kozina, Zagreb: AGM.
- Nietzsche, Friedrich, 2004., *Sumrak idola ili kako se filozofira čekićem*, prev. Davor Ljubimir, Zagreb: Demetra.